

בתי המשפט בישראל

חיים גבאי

בתי המשפט בישראל כערכאות דמי או לא?

ראשי פרקים:

- א. מבוא - איסור ערכאות
 - ב. בתי המשפט בישראל
 1. הצגת הבעיה
 2. מקור המשפט - שופט כל הארץ
 3. ביאור דברי המחבר
 4. כפיית ואכיפת דין ישראל ע"י ערכאות
 5. ישראל הדן דיני גויים (בשיתיתות)
 6. הליכה להנ"ל כשיש שם ת"ח ונפ"מ לבתי המשפט בישראל
- ג. סיכום

מבוא - איסור ערכאות

כפתיחה לדברינו נעסוק במהות האיסור ובחלקיו, נצטרך לברר מה נכלל תחת השם "ערכאות", מהו מקור האיסור וכו'. המקור לאיסור ערכאות נמצא בפרשת משפטים²: "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם" - ודרשו חז"ל³: "לפניהם ולא לפני עכר"ם. ר"ט אף הוסיף: כל מקום שאתה מוצא אגרות של נכרים, אף על פי שדיניהם כדיני ישראל אי אתה רשאי להיזקק להם שנאמר: 'זאלה המשפטים'". משמע מדברי ר"ט שכאשר נאמר: "אשר תשים לפניהם" ודרשינן: "לפניהם ולא לפני עכר"ם", א"כ נתמעטו עכר"ם ואין נפקא מינה באיזו דרך ישפטו (כחסרון בגברא).

מצינו בתנחומא⁴: "ההולך להתדיין לפני נכרים, כפר בקב"ה תחילה, ואח"כ כפר בתורה. שנאמר⁵: 'כי לא כצורנו צורם, ואויבנו פלילים', ורש"י במקום: "ולוא כתיב לפניהם

1. במאמרי נעזרתי במאמרים בנושא מתוך "תחומיך" א, י - יא.
2. שמות כא, א
3. גיטין פח, ב
4. בראשית ג
5. דברים לב, לא

הייתי אומר שנוכרי מצווה על הדינים ואפשר לדון לפניהם. בא הכתוב ומעט". והוסיף רבי יוסף בעל שור בפירושו על התורה:

שכשם שנאמר בתורה 'מקרב אחיך תשים עליך מלך', כך באה אזהרה שאין למנות שופט גוי שישפוט אותך אלא מקרב אחיך בלבד.

וא"כ לפי"ז לא רק כאשר דנים דיני גויים ועל פי תקנות גויים שאין לדון לפניהם, אלא אפילו כאשר דנים בדרך התורה ובדרך האמת, אין לדון לפניהם מאחר ובזה מעלה יראתם⁶ ובדרך עקיפה מחזק את אמונתם.

טעם נוסף הוא, שמאחר ואיסור התדיינות נאמר בדין הגוי (איסור בגברא כנ"ל) ע"כ אין נפ"מ ע"פ איזו מערכת חוקים הוא דן כך שאפילו אם ידון בדיני ישראל חל איסור לדון אצלו. הרמב"ם החמיר ביחסו למתדיין בפני עכ"ם וכנהו "רשע, וכאילו חירף וגדף והרים יד בתורת משה רבנו" (סנהדרין פכ"ו ה"ז). והביאור לכך כפי שבואר לעיל הוא, שעצם ההליכה להתדיין בפני גוי היא למעשה העלאת קרן עכ"ם ופגיעה בתורת ה'.

בתי המשפט בישראל

לפי הנזכר במבוא, ראינו עד כמה חמור האיסור להתדיין בפני עכ"ם ואף להעיד בפניו, והעושה כן נתכנה עפ"י הרמב"ם והמחבר בכינויים קשים ואף בעונש נידוי. ואין המדובר רק בפני גוי ממש אלא, במקרים מסויימים, אפילו בפני גר.

הצגת הבעיה

האם ישראל הדן בדיני גוי כגון: משפט אנגלי בכל הפסקים או בחלקו (נחקק חוק להתדיינות ע"פ המשפט העברי בדינים חופפים⁷) נחשב כערכאות והדן בפניהם הרי הוא מרים יד בתורת משה, או שעיקר האיסור הוא רק בגוי השופט (איסור בגברא) או בגר השופט אבל בישראל השופט אין כלל איסור ערכאות?

מה גם שהדן בבתי המשפט האזרחיים בישראל מחזק את בתי המשפט, כלומר את כח השיפוט ובעקיפין את המדינה, וא"כ אולי אף זוכה למצווה?

הגמ' בגיטין שהביאה את הלימוד: " אשר תשים לפניהם' - ולא לפני עכ"ם", לימדה אותנו שיש למעט אף הדיוטות, כלומר, דיינים שלא הוסמכו מרב לתלמיד עד משה רבנו

6. מרומם ומייקר את אמונתם.

7. ע"פ חוק יסוד הקובע שכל סוגייה משפטית שלא מוכרעת - תידון ע"פ המשפט העברי.

(דהיינו: למרות יהדותם, ושמירת המצוות על ידם) נפסלו לדון בעקבות אי סמיכתם. האם הדן בפניהם גם יחשב כ"מרים יד בתורת משה"?

עוד יש להבין את המקום לחומרה הגדולה בביטויים של הרמב"ם והשר"ע על המתדיין בפני עכ"ם (משמיטים את המתדיין בפני הדיוטות, ואולי נסיק שגם עליו נאמר הנ"ל), כשהגדיל לומר מרן השר"ע שיש לנדותו, ביטויים וכינויים שלא נאמרו על כל איסור. א"כ מהי החומרה הגדולה במעשה זה?

כדי ליישב את הבעיות שעוררנו נסיף ונבאר את חומרת המעשה בהתדיינות בפני ב"ד נוכרי כפי שהתחלנו במבוא.

מקור המשפט - שופט כל הארץ

בפרשת משפטים אנו מוצאים את המילה א-ל-ה-י-ם ("עד האלוקים יבוא דבר שניהם") במשמעות של דיינים ולא בהבנה הפשוטה שהיא אלוקות, שמו של הקב"ה. דבר זה אינו לחינם מאחר והאחד תלוי שני, דהיינו השופט יונק את ערכיו המוסריים, הגיונו המשפטי, וסמכותו לדון משופט כל הארץ הרואה חשיבות בחיי חברה תקינים עפ"י התורה.

ביאור דברי המחבר

כותב השר"ע⁸:

אסור לדון בפני דיני עכ"ם, ובערכאות שלהם, ואפילו בדין שדנים בדיני ישראל ... וכל הבא לדון בפניהם ה"ז רשע, וכאלו חרף וגידף והרים יד בתורת משה רבנו ע"ה, יש ביד ב"ד לנדותו...

המחבר מוסיף שיש מקום לנדות את המתדיין בפני עכ"ם וא"כ יש נפ"מ הלכה למעשה ולא רק כינוי בעלמא בדיני שמיא אלא ב"ד יכול לנדותו, דהיינו להענישו.

ובאר הנתיבות המשפט⁹ "הרים יד בתורת משה":

משום דמראה כאילו תורת משה ח"ו אינה אמת, ואין בידו להוציא הדין לאור. ולדעת בעלי התוס' לא רק עכ"ם גמור נכלל באיסור לדון את ישראל אלא אפילו גר במקום שיש ישראל, ואולי הטעם לכך משום שיש חשש שיאמרו שלמעשה הם דנים כגוי כפי שהיו בעבר או שלא יגזרו (=ילמדו) מגר לגוי, ודוק.

8. ח"מ סי' כו ס"א

9. סי' כו ס"ד

אך יש להדגיש שבמקום שאין ישראל כלל, או שיש ישראל אך אינם חשובים כמותם כשמעיה ואבטליון, אפשר לדון. ויש אומרים שאף במקום שיש ישראל ובעלי הדין רוצים דווקא בדין הגר ולא כופים אותם לכך, יש להתיר להם. אבל לפני עכ"ם ודאי שאסור להתדיין והוא איסור מדאורייתא (לפחות לדעת התשב"ץ). ואף כאשר מדובר על איסור דרבנן יש להחמיר ולא לדון לפניהם.

כפיית ואכיפת דין ישראל ע"י ערכאות

מיהו בישראל נתקלו בבעיות של חולשת הכח והתוקף לכופ את פסקי הדין, ובוודאי בחו"ל שאין באפשרותו של ב"ד לכופ אף על ישראל את פסקי הדין. במצבים אלו, האם מותר לפנות לערכאות גויים בכדי לכופ ולחייב את בעלי הדין לנהוג עפ"י פסקי הדין? (ובמילים אחרות: האם מותרת פנייה לבג"ץ על פסק של ב"ד במטרה לכופו כאשר ברור שיפסוק כפסק ב"ד?)

מדברי הרמב"ם והשו"ע¹⁰ משמע שלמרות שקיימת דרישה לתובעו בב"ד, אם לא רצה לבוא לדון בפני ב"ד נוטל רשות מב"ד ותובעו בפני ערכאות. וכפי שמופיע בגמרא בבבא קמא¹¹: "קרית חברך לא ענך רמי גודא רבה שדיה ביה", כלומר, אם קראת לחברך לבוא לדין ישראל ולא רצה - השלך עליו כותל גדול שלא יכול להשתמט.

מכל מקום מדברי הרמב"ם נראה שאם אפשר עדיף שב"ד יפסוק בדינו, והערכאות רק יכופו עליו את הדין. והוסיפו הסמ"ע¹² ואחרים שאפילו ב"ד יכולים להעיד בפני ערכאות בכדי שהערכאות יכופו את דינם (של ביה"ד). ומדברי הרמ"א בתשובותיו¹³ משמע, שהאיסור לא חל רק על המתדיינים בפני ערכאות אלא אפילו על העדים שהרי הם בכלל "מסייע בידי עוברי עברה".

דברי הרמ"א עומדים בניגוד מוחלט לדבריו של ה"שער המשפט" הכותב כך:

שהמעיד בפני ערכאות לא רק שאינו עובר עבירה אלא מקיים מצוות עשה, ומונע עצמו מאיסור שלא תעמוד על דם רעך.

ונראה שאין מקום להתיר להעיד כפי שכתב הרמ"א משום שמחזיק כוחם של עכ"ם.

10. שם סעיף ב

11. בב"ק צב, ב

12. סי' כו ס"ט

13. סימן נב

ונראה שדעת הרמב"ם¹⁴ כדעת החינוך שכתב: "אף על פי שאין ב"ד פחות משלושה מותר לאחד לדון מן התורה שנאמר: 'בצדק תשפוט עמיתך'".

ישראל הדן דיני גויים (בשיטתיות)

לדעת הרמב"ן יש אולי לתהות לגבי איסור ערכאות ואיסור הדיוטות, וצ"ע. אבל לרמב"ם ולספר החינוך¹⁵ הסוברים שמצוות "בצדק תשפוט את עמיתך", נוהג אף בזה"ז, האם יש לומר שהליכה להדיוט ובוודאי לערכאות חשיב כפירה, או שמא נטען שמאחר ואין אפשרות של מוסמכים בזה"ז יש להקל?

ונראה לומר, שיש הבדל מהותי בין הליכה לערכאות שוודאי הוי כפירה והרמת יד בתורה כפי שבארנו לעיל שוודאי יש לאסור אף בימינו, לבין פנייה לדין הדיוט שבו יש מקום להקל. לפי"ז דין ישראל הדן עפ"י חוקי הגויים ובשיטתיות ואפילו אם אנוס הוא (בתי המשפט בא"י), אסור להתדיין בפניו ובוודאי כשיש אפשרות לדון בפני הדיוטות ת"ח בדין תורה.

ומוסיף הכסף קדושינו, שלמרות שאמרינן "ישראל אע"פ שחטא ישראל הוא", לעניין משפט לא אמרינן, והוי משפט עכ"ם ואסור להתדיין בפניו ולהעיד בפניו, והעושה זאת כופר באלוקים במשמעות הרחבה כפי שהארכנו לעיל. ומוסיף הרב אריאל¹⁶ שבמקום שאין השופט פוסק עקרונית עפ"י חוקי הגויים ורואה במשפט העברי עיקר, יש להקל, ואין מקום לאסור.

המחבר בשו"ע¹⁷ פסק כך, וז"ל: "כל המעמיד דיין שאינו הגון, ואינו חכם בחכמת התורה, ואינו ראוי להיות דיין ... הרי זה עובר בלא תעשה".

ומוסיף הרמ"א בהגהות:

ובמקום שאין חכמים הראויים להיות דיינים, או שכולם עמי הארץ וצריכים דיינים שישפטו אותם. ובכדי שלא ילכו להערכאות ממנים את החכמים של העיר ואע"פ שאינם ראויים להיות דיינים כיוון שקיבלו אותם עליהם אנשי העיר אין איש לפסולם.

הליכה להנ"ל כשיש ת"ח - ונפ"מ לבתי המשפט במדינת ישראל

על סמך מה שאמרנו יש לברר מהו גדרם של בתי המשפט במדינת ישראל.

14. הלכות סנהדרין פ"ב ה"י

15. מצווה רלה

16. תחומין א

17. חר"מ סי' ח ס"א

האם דברי הרמ"א נוגעים לכל מקום, במטרה למנוע הליכה לערכאות ממש, ואם כן ביהמ"ש הווי כ"קובלו עליהם", או שכיוון שאינו שופט בדין תורה - דברי הרמ"א נוגעים גם אליו?

הר"ן¹⁸ בחידושו לסנהדרין כותב, שבמקום שאין בני תורה אפשר לדון אצל דינים שהווי כ"ערכאות בסוריה". ומוסיף ר' יונתן אייבשיץ¹⁹, כשכל זה במקום שאין ת"ח ובעלי תורה, אבל במקום שיש - אסור להתדיין לפניהם, והמתדיין לפניהם הווי כנוטע אשרה אצל מזבח ה'.

ומוסיף החזו"א²⁰: שאין המקרים הנ"ל מתירים לקבל חוקי הגויים ח"ו ו"ערכאות של סוריה" הווי כבורר ובעלמא, וא"כ לפי"ז דין ערכאות הווי בדיעבד ואפ"י שקיבלו אותם על עצמם אין הדבר הופך אותם לבית דין.

בתשובות הרשב"ש²¹ משמע שאפילו שקיבלו עליהם את הדין - פסול, אבל מבחין בין מקום שיש אדם חשוב למקום שאין אדם חשוב. ולכאורה מדינת ישראל לא נחשבת כנעדרת אדם חשוב, וא"כ יש מקום להתדיין בבית דין רבני או לפחות לקבל היתר מהמרא דאתרא, כלומר, מהרבנות הראשית.

כותב על כך הרב הרצוג²², שאין להשליך למציאות ימינו שיש לקבל בתי דין שאינם מומחים ואינם בקיאים בדיני תורה אף במקום שיש ת"ח, מאחר ודברי התשב"ץ והרשב"ש עסקו במקום שאין ת"ח וא"כ אין מקום לדמות לימינו ולהתיר וממילא להכיר בבית המשפט. כמו כן, אי אפשר להכיר בבית המשפט מדין אדם חשוב כפי שהארכנו.

סיכום

יש לסכם, שוודאי לכתחילה יש לדון בבית דין הדין עפ"י דין תורה בכל דיניו ולא בבית דין הדין אף בדיני עכ"ס, גם אם מדובר בדיינים מבני ישראל. אך במקום שאין אפשרות או במקום שיש הסכמה, ולפי מה שכתב הר"ץ וראשונים נוספים שאם שניהם מסכימים - אין לנדותם. ובעיקר שיש מקום לחזק את המשפט העברי ואת מדינת ישראל כמדינה ריבונית כפי שמאריך השופט אלון, ואם כן יש מקום להקל, אם כי אין זה פשוט כלל. עוד יש להעיר ולומר, שבמקום שהשופט גוי הדין בבית המשפט לכאורה

18. ר"ן סנהדרין כ, א

19. ש"ת שרידי אש, ערכאות של גויים

20. חזו"א סנהדרין כד, א

21. ש"ת הרשב"ש סימן ריז. להרחבה - סימנים ריא, ריג, תריא - ומשא ומתן עם הרב אבן כספי ז"ל בסוגייה שנידונה בסימנים ריא, ריג.

22. ש"ת היכל יצחק אה"ע ב - תשובות ב, ל ועוד

אולי חמור מיהודי הדן וצ"ע. עכ"פ ודאי שאין מקום שבג"ץ הדן עפ"י ההגיון האנושי
יכתוב לבית הדין הדן בדיני אלוקים ללא שום פניות.